

Київський університет
імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

Росул Василь Васильович

**Тенденції розвитку школи
та педагогічної думки
Закарпаття
(XIX—XX ст.)**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки.

Автореферат дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук.

Київ — 1997

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00753884 (Z)

Ав 37. 932

Київський університет
імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

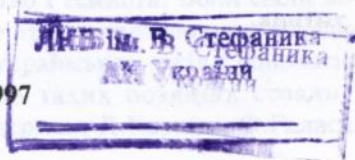
Росул Василь Васильович

**Тенденції розвитку школи
та педагогічної думки
Закарпаття
(XIX—XX ст.)**

13.00.01 — теорія та історія педагогіки.

Автореферат дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук.

Київ — 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Закарпатському інституті методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор, заслужений вчитель України Гомоннай Василь Васильович.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України Ничкало Неля Григорівна
кандидат педагогічних наук, доцент Гвоздяк Ольга Михайлівна

Провідна установа: Волинський державний університет ім. Лесі Українки

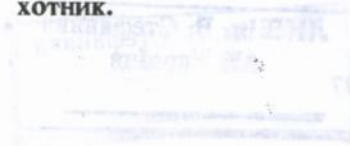
Захист відбудеться 14 червня 1997 року о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.34 в Київському університеті ім. Тараса Шевченка.

За адресою: 252017, м. Київ,
вул. Володимирська 60, ауд. 303.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий 15 травня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради О.В. Плахотник.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ І СТУПІНЬ ПРОБЛЕМИ.

Всебічне вивчення становлення і розвитку освіти в різних регіонах України має велике значення на сучасному етапі розбудови українського народу та будівництва демократичної національної системи і структури освіти.

Концептуальне осмислення провідних проблем національної освіти і виховання переконує нас в тому, що їх демократизація, гуманізація і гуманітаризація неможливі без відродження вітчизняних культурно-історичних, народно-педагогічних, народознавчих виховних традицій.

Аналіз етапів і тенденцій розвитку школи, освіти, педагогічної думки на Закарпатті, доводить, що за XI століть потрапивши під іноземний гніт, народ Закарпаття багато витримав утисків не лише від свавілля іноземного гніту феодалів, але й з боку своїх експлуататорів. Народна школа Закарпаття століттями не мала повної національної свободи, внаслідок чого була приречена на відставання. У той же час вона була зброєю народу боротьби за національні права, світкість освіти, демократизацію, за навчання рідною українською мовою. Школа витримала боротьбу з германізацією, мадяризацією, чехізацією та русофільством.

Архівні джерела, монографії, чисельні наукові статті свідчать про увагу дослідників, частина яких з своїх позицій фальсифікувала історію Закарпаття, невірно висвітлювала встановлення і розвиток шкільництва в краї, прагнула довести, ніби закарпатський народ немає нічого спільного з українським народом, свідомо приховувала колонізаторську політику австро-угорських правлячих класів, вихваляла освітню політику австро-угорської, німецької, чеської буржуазії. Запевняла, що наш народ нібито не прагнув до освіти або що він не був інтелектуально спроможний набувати знань, тому й панували суцільне нещасття і темнота. Вони сіяли ворожнечу серед населення Закарпаття, виправдовували мадяризацію трудящих, ліквідацію українських шкіл і одночасне поширення угорських шкіл. На таких позиціях стояли і дослідники даної проблеми І.Бідерман, Д.Корніш, Ф.Галаса,

А.Годінка, Л.Ацел та ін. Окремі питання культури, освіти вивчали професор Петербурзького університету О.Петров, Л.Явдих, який підтримував реакційне москофільство на Закарпатті.

У 20-30 роках панування (XX століття) стан освіти школи і педагогічної думки досліджували такі автори, як Й.Хмеларж, С.Клім, Я.Нечеса, які в збірнику «Підкарпатська Русь» показують неписьменність, культурну відсталість народу Закарпаття в період Австро-Угорщини, а також мізерні перші «досягнення» що відбулися за п'ять років періоду Чехословаччини в галузі освіти.

Пізнавальне значення мають довідники Й.Пешина та Й.Стояна, які в дзеркалі статистики висвітлюють стан шкіл на Закарпатті в розрізі округів, результати яких опубліковано. Заслуговує на увагу вивчення історії шкільництва та освіти закарпатськими дослідниками, і зокрема В.Гаджегою, Е.Сабова, І.Кондратовича, які фрагментально торкались шкільництва краю.

У 1939-1944 років освіта на Закарпатті знаходилася в занепаді.

В перші роки радянської влади на Закарпатті окремі питання освіти досліджували: О.Хічій («Викладання математики в школах Закарпаття у XVII-XIX століттях»), О.Машталер («Освітня діяльність і педагогічні погляди О.В.Духновича»), А.Д.Боднар («Организация и развитие всеобщего обучения в школах Закарпатской области»), Андрей Чума, Андрій Бондар («Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині», Частина I, Пряшів, 1967), М.М.Грищенко («Народна освіта в західних областях Української РСР» Київ, 1960).

Оглядовий характер мають дослідження із історії школи, освіти Закарпаття А.Ігната¹, І.Гранчака, Д.Данилюка, О.Довганича, М.Макари та М.Кляп в двухтомнику «Нариси історії Закарпаття» (Т. I. Ужгород, 1993, Т. II. Ужгород, 1995).

Більш фундаментальні дослідження, що стосуються безпосередньо Закарпаття із розвитку школи та освіти і педа-

1

А.М.Ігнат Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX. поч. XX ст. (Конспект лекцій), Ужгород, 1971. Його ж «Світло Жовтня», Ужгород, 1973, його ж Перші відомості про школи і шкільні підручники на Закарпатті. Доповіді та повідомлення УЖДУ, серія філологічна № 7, Ужгород, 1961, його ж: Середні школи на Закарпатті в період феодалізму.

гогічної думки, здійснював професор В.Гомоннай у 1980—1996 роках.

Аналіз підтверджує, що більшість із названих праць не дає цілісної картини розвитку школи, освіта та педагогічної думки на Закарпатті, не в повній мірі вивчено діяльність видатних педагогів та культурно-освітніх діячів в «просвітницькій діяльності» та їх роль у становленні демократичної системи, освіти, педагогічної думки та духовного збагачення народу Закарпаття.

Об'єкти дослідження — школа та освіта, педагогічна думка на Закарпатті.

Предмет дослідження — процес становлення, періоди та тенденції розвитку шкільництва, освіти і педагогічної думки на Закарпатті.

Мета дослідження — на фоні загального стану соціально-економічних культурних процесів здійснити комплексний аналіз розвитку школи, освіти і педагогічної думки на Закарпатті.

Завдання дослідження — проаналізувати процес розвитку школи, освіти, педагогічної думки на Закарпатті, визначити періоди і простежити тенденції історичного розвитку протягом ХІХ століття і до сьогодні:

— показати роль народу Закарпаття в боротьбі за національно-культурне відродження, розвиток національної культури, школи та освіти;

— дати аналіз концепцій навчально-виховної діяльності видатних педагогів, освітньо-культурних діячів Закарпаття, їх педагогічних поглядів на формування особистості та духовного збагачення молоді, зокрема таких, як А.Добрянського, І.Чурговича, О.Духновича, О.Павловича, А.Волошина, В.Бірчака, І.Панькевича, А.Репая, І.Поливки, О.Маркуша.

Теоретичною основою дослідження є вчення видатних вітчизняних і зарубіжних вчених-педагогів, які розробляли і науково-обгрунтовано оцінювали розвиток школи, освіти, педагогічної думки, закликали дотримуватися принципу історизму, бачили нерозривний зв'язок школи з життям.

Теоретична основа дослідження базувалась на наукових працях таких прогресивних педагогів, як О.Духновича, А.Волошина, О.Маркуша, а дослідження з проблем історії школи та освіти на працях С.Чавдарова, М.Грищенка, О.Дзевєріна,

В.Смаля, М.Ярмаченка, М.Євтуха, А.Ігната, В.Гомонная, І.Гранчака, А.Бондаря та ін.

Дослідження здійснювалось на основі принципів хронологічного і тематичного підходу до аналізу і викладу матеріалу, а методологічними орієнтирами пошукувача були ідеї національного і духовного відродження народу Закарпаття.

Методи дослідження становлять: історико-педагогічний аналіз літератури, архівних джерел, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація тощо.

Основні джерела дослідження:

— серед основних джерел дослідження нами використані документи державних архівів Будапешта, Закарпатського обласного архіву, документи Директоріуму (фонд 70) — тимчасового уряду Підкарпатської Русі (12 серпня 1919 р. — 17 березня 1921 р.), а також фонд Цивільної управи (1921 — 1927 рр.). Особливу цінність становить фонд 28-го реферату освіти, у якому вміщено документи з таких шкільних справ, як удосконалення діяльності народної (елементарної) школи, її навчально-матеріальної бази, змісту освіти, підготовка і розстановка кадрів. Використано також фонд ДАЗО, зокрема фонд 15-го Правління Мукачівської греко-католицької єпархії в Ужгороді (1919—1925). Деякі відомості взяті з архіву м.Пряшева та Свидника (Словаччина), а також з архіву старої книги наукової бібліотеки Ужгородського державного університету.

Джерелознавчу базу становили дисертації, монографії, автореферати, а також педагогічні — журнали «Uj Korszak», «Газета для народних учителів», «Учитель», «Свѣтъ», «Наука», «Підкарпатська Русь», «Неділя», «Нова школа», «Наш рідний край» та ін.

Наукова новизна дослідження:

— розкрито етапи та тенденції розвитку освіти, школи в Закарпатті;

— висвітлено історико-теоретичне значення педагогічних концепцій навчання, виховання, формування професії вчителя народної школи, духовного збагачення особистості школяра на працях О.Духновича, О.Павловича, А.Волошина, О.Маркуша та інших видатних педагогів Закарпаття XIX і 20 — 30-х років XX століть;

— у введенні в науковий обіг документів, фактів з проблеми становлення, розвитку освіти Закарпаття.

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ:

Школа і освіта Закарпаття є складним і динамічним соціальним організмом, який слід характеризувати і оцінювати тільки з позицій історизму і в зіставленні з тим, що було залишено у спадщину минулими епохами.

Ідеї, викладені в концепціях прогресивних педагогів, можуть бути використані у розробці і реформуванні української національної системи та структури освіти, навчально-виховного процесу, проведенні наукових досліджень, в оновленні змісту освіти та його гуманізації.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ полягає у розробці рекомендацій щодо використання досвіду минулого у реформуванні освіти в нових соціально-економічних умовах.

Результати дослідження сприяють написанню монографій, курсових та дисертацій, створенню навчальних посібників, проведенню семінарів, а також збагачують історію, теорію та практику педагогіки, вузівські курси та спецкурси з даних дисциплін. Досліджений матеріал доповнює зміст народознавства та краєзнавства.

ВІРОГІДНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ забезпечується обґрунтованістю вихідних теоретичних положень відповідності їх рівню сучасного розвитку психолого-педагогічної науки і використанням комплексу методів дослідження, адекватних його меті та завданням; варіативністю дослідно-експериментальної роботи, організацією перевірки концептуальних положень;

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗДІЙСНЮВАЛОСЬ В ТРИ ЕТАПИ.

На першому етапі (1990—1992 рр.) опрацьовувалися архівні джерела історико-педагогічна та методична література, визначалась мета, предмет та завдання дослідження.

На другому етапі (1992—1994 рр.) досліджувалось становлення школи і освіти в періоди Австро-Угорщини, Чехословаччини, періоду угорської фашистської влади, а також періоду радянської влади на Закарпатті. На цьому етапі досліджувалась педагогічна та освітньо-культурна діяльність видатних педагогів та культурно-освітніх діячів Закарпаття XIX — 20-30 рр. XX ст.

На третьому етапі (1994—1996 рр.) досліджувалось становлення і утвердження української національної системи і структури освіти на Закарпатті, вивчався передовий досвід і творчий потенціал талановитих педагогів-новаторів області. Здійснювалася обробка та узагальнення результатів дослідження, підготовка тексту дисертації, формувались періоди та основні тенденції. Написано і опубліковано монографію та кілька брошур і статей і проблем дослідження.

З теми дослідження опубліковано 15 праць. Апробація також здійснювалася через розробку читання лекцій для обласного активу, вчителів, курсантів, педагогічної громадськості з проблем реформування національної української системи освіти, специфіки шкіл національних меншин (угорців, румунів, словаків), удосконалення управління школою, запровадження інновацій у навчально-виховній діяльності школи тощо.

На захист виноситься:

— положення і висновки, що характеризують основні напрями та тенденції історичного розвитку школи, освіти та педагогічної думки на Закарпатті в XIX-XX століттях;

— узагальнення передової (прогресивної) спадщини минулого з метою використання її у становленні та утвердженні української національної системи і структури освіти, педагогічного досвіду у відбудовчий період української державності;

— оцінка ролі і внеску видатних педагогів та освітньо-культурних діячів у розвиток освіти, школи, педагогічної думки та духовного збагачення народу Закарпаття.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ:

Нами досліджені і сформовані такі періоди становлення школи, педагогічної думки на Закарпатті:

ПЕРШИЙ ПЕРІОД IX—XV ст. — становлення церковно-монастирських шкіл.

ДРУГИЙ ПЕРІОД: XVI — середина XVIII ст. — становлення приходських шкіл, поширення реформатської школи, поява гімназій.

ТРЕТІЙ ПЕРІОД розвитку освіти охоплює час від 70 років XVIII ст. до кінця падіння помархії Габсбургів у 1917 році.

ЧЕТВЕРТИЙ ПЕРІОД охоплює 1920—1939 роки періоду Чехословаччини.

П'ЯТИЙ ПЕРІОД — 1939—1944 роки — освіта в умовах угорської окупації.

ШОСТИЙ ПЕРІОД — жовтень 1944—1945 років — становлення освіти в умовах Закарпатської України.

СЬОМИЙ ПЕРІОД охоплює 1945—1991 роки, який відображає розвиток освіти за роки радянської влади.

ВОСЬМИЙ ПЕРІОД охоплює 1991—1996 роки — становлення української національної системи і структури освіти на Закарпатті під час відродження Української незалежної держави.

У вступі дисертації обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання, теоретичну основу, методи та етапи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, положення, які виносяться на захист.

У першому розділі «Становлення та розвиток школи та освіти в Закарпатті до проголошення незалежності Української держави» нами досліджено початки письменності, що стала поширюватися з другої половини IX століття на Чернечій горі Мукачівського монастиря — центру розповсюдження знань, культури й освіти, а також в Грушівському монастирі, у якому вже на початку XV століття працювала школа для народу і в якому був надрукований і руський «Букварь». Доведено, що в XV-XVI столітті створювались школи не лише в містах, але й у великих селах. У 1613 році з ініціативи графа Другета в м.Гуменному вже організовано гімназію, яку за часів діяльності єпископа А.Бачинського було переведено до Ужгорода і відкрито доступ до навчання і для «богобойної русинської молоді». У даному розділі показано, що у 1665 році при Мукачівському монастирі існувала школа для підготовки священників і півчих. З 1690 року єпископ Мукачівської єпархії Йосиф де Камеліс відкрив приходські школи, написав і видав у 1699 році у Трнаві для закарпатців «Букварь языка Славянська» і «Катехизис для науки Угро-руським людям».

Велику роль у розвитку освітньої справи як в Ужгороді, так і на Закарпатті відіграли педагог-гуманіст зі світовим іменем Ян Амос Коменський (1592 — 1670), а також борець

за народну долю, закарпатець Михайло Андрелла (1637 — 1710). У XVIII столітті на Закарпатті мала вплив русько-слов'янська культура, західноукраїнські братерські школи. Латинсько-феодально-католицька культура дворянства репрезентувала латинізацію, в якій брали участь єзуїти і її школа, а третю течію представляв протестантський напрям.

У дослідженні наголошується, що носієм культури й освіти цього періоду було прогресивне закарпатське духовенство та єпископи — Йосиф де Камеліс, Бізанцій, Мануол Ольшавський, Блажовський, Андрій Бачинський. Першоджерела засвідчують, що єпископ Ольшавський у 1744 році збудував монастирську Мукачівську богословську школу на власний кошт, яку потім було переведено до Ужгорода і реорганізовано в учительську семінарію.

У розділі відзначено, що під впливом народних мас колами Австрійської імперії, з ініціативи Марії Терезії, у 1777 році було видано освітній закон «Ratio educationis», згідно з яким проведено і шкільну реформу. В результаті у близько 200 народних школах використовувалася українська мова як мова навчання, а також було відкрито першу учительську семінарію з руською мовою навчання. З 1780—1790 років у краї проводилась політика германізації, що в свою чергу активізувало національний гніт щодо неугорських національних меншин.

Друга половина XVIII століття для Закарпаття відзначалася деякою активізацією культурно-освітнього і духовно-політичного життя.

Прогресивне духовенство та прогресивна інтелігенція дбали про дальший розквіт шкільництва, освіти, науки, культури, національного самовизначення. Заслугує на особливу увагу духовно-політична та культурно-освітня діяльність єпископа А.Ф.Бачинського (1732—1809). Окремі представники передової інтелігенції емігрували — І.С.Орлай (1771—1829), Ю.І.Гуца-Венелін (1802—1839), М.Н.Балудянський (1769—1847), П.Д.Лоддій (1764—1829), В.Г.Кукольник (1765—1821) та ін.

Під впливом революційних подій 1848—1849 років значно зросла свідомість населення краю. Відкривались школи з українською мовою навчання, кількість яких у 1874 році зросла до 313, було видано ряд підручників для українських шкіл.

Закарпаття дало цілу плеяду прогресивного духовенства, учительської інтелігенції, талановитих вчених, письменників, поетів, які віддавали свої знання зростанню національної свідомості закарпатців. Це Ю.Крічфолуші, М.Лучкай, І.Чургович, А.Добрянський, І.Раковський, О.Духнович, О.Павлович, А.Крालицький, А.Митрак, І.Сільвай, Е.Фенцик, А.Репай.

Новий етап розвитку школи і освіти Закарпаття пов'язуємо з шкільною реформою, яка була здійснена у 1868 році. Відповідно до Закону 1868 року про освіту було введено загальне обов'язкове початкове навчання дітей 6—12 років у народних елементарних школах; відкрито нові типи шкіл — «горожанські» (неповно-середні), метою яких була підготовка ремісників, торговців і дрібних службовців.

Нами розкрито відверту мадяризацію українського населення, що здійснювалися угорськими властями у 70-х роках ХІХ століття, міністром освіти і культури графом Аппоні (1907). За період з 1874 року по 1916 рік на Закарпатті були ліквідовані усі народні початкові школи з українською мовою навчання. Жодної середньої школи з українською і словацькою мовою навчання не існувало. 2/3 дорослого населення краю було неписьменними. І це в той час, коли в 1905/06 навчальному році в Угорщині нараховувалось 202 середні школи (170 гімназій і 32 так звані реальні школи).

У 20—30-х роках чехословацький уряд Масарика більше дбав про розвиток шкільництва, ніж режим Угорщини. У 1930/31 навчальному році збудовано школи та окремі класи на суму 5 мільйонів крон. На кінець 1920 року на Закарпатті працювало 475 початкових шкіл, у тому числі 321 школа — з українською, 7 — з німецькою, 4 — з румунською мовами навчання, 65,7 відсотка шкіл були однокомплектними і лише 211 шкіл — державних. Великим досягненням було запроваджено восьмирічне навчання в початковій школі краю.

Під час дослідження нами виявлено і ряд недоробок, і проблем даного періоду. Так, у 1923/24 навчальному році в Закарпатті не працювало 174 початкові школи, близько 25 тисяч дітей Верховини залишилися поза школою; 23 відсотки з них не відвідували початкової школи, 1/3 дітей росли неписьменними, проводилась посилена чехізація з допомогою школи. Це засвідчує дослідник такими фактами: у 1937 році

кількість чеських шкіл зросла до 23 відсотків, і це тоді, коли чехів і словаків жило на Закарпатті лише 3,29 відсотків.

З метою чехізації, у своїй освітній політиці уряд Чехословаччії розробив концепцію так званого «мовного питання», яка передбачала довести, що нібито на Закарпатті немає українців, а лише «русини», «карпатороси».

У 20—30-х роках велику роль у пробудженні національної свідомості закарпатців відіграли такі видатні педагоги та освітньо-культурні діячі, як А.Волошин, В.Бірчак, І.Панькевич, О.Маркуш, А.Штефан, Б.Боршош-Кум'ятський, Ф.Потушняк, П.Лінтур, А.Карабелеш, Миколая Божук, В.Гренджа-Донський, М.Попович та ін.

Аналіз становлення і розвитку школи, освіти показує, що 1939 — 1944 роки позначені трагічними подіями в історії освіти Закарпаття. Проводилась мадяризація молоді угорською фашистською владою. Закривались українські школи, натомість відкривались угорські не лише в містах, а й у великих селах. Соціально-економічне гноблення українців Закарпаття доповнювалося жорстоким політичним, національним та релігійним гнітом.

1944 рік (27 жовтня) приніс трудящим Закарпаття визволення з-під чужоземного ярма. Упродовж п'ятдесятиріччя в Закарпатті — складовій частині України здійснювався успішний наступ на ганебну спадщину минулого — неписьменність і малописьменність населення краю. У краї встановлення така структура і система освіти: дошкільне навчання і виховання, обов'язкова початкова та неповносередня і середня освіта. Стали діяти нові типи шкіл, шкіл-інтернатів. Досягненням школи і педагогіки на Закарпатті стали розвиток національної школи, система позакласної і позашкільної роботи, середніх спеціальних навчальних закладів та професійна освіта. Працювали технікуми, училища, профтехучилища. У 1945 році було відкрито Ужгородський державний університет, який за 50 років підготував для народного господарства області понад 44 тисяч різних фахівців.

Нами виявлено і ряд недоліків. В період тоталітарного режиму СРСР, культу особи панували лженаукові ідеї, теорії «злиття націй», «старшого брата», «національного комунізму», які призвели до кризи системи навчання і виховання. Педагогічна наука, виконуючи певні політичні замовлен-

ня, втратила свою природу, покликання і деформувався, обминала і замовчувала ті фундаментальні ідеї, принципи, підходи, засоби виховання, які становлять сутність, багатство і красу кожної національної системи виховання. Це спричинило до втрати культурно-національних та конкретно-історичних якостей, перетворившись на «голу абстракцію», формальну наукоподібність, позбавлену великого наукового потенціалу і здатності вдосконалюватися.

У другому розділі дисертації вперше досліджено вклад талановитих педагогів та діячів Закарпаття у розвиток освіти, педагогічної думки та духовне збагачення народу Закарпаття. Серед них освітні діячі — Іоанн Чургович (1791—1862), А.Добрянський (1817—1901), О.Духнович (1803—1865), О.Павлович (1819—1900), А.Крालицький (1835—1894), І.Раковський (1815—1885), Ю.Ставроцький-Попрадов (1850—1899), Є.Фенцик (1814—1903), І.Сільвай (1838—1904). Ці прогресивні діячі вели боротьбу за становлення і створення школи, народних училищ для народу та підготовки учительських кадрів, духовне збагачення закарпатців. Вони піднімали питання «австрійських слов'ян» вели боротьбу за ідею слов'янського визволення від рабства австро-угорської тиранії, підтримували просвітництво, будительський рух.

Автор проаналізував і дав об'єктивну оцінку педагогічній діяльності одного з основних будителів і перших професійних вчених педагогів в Закарпатті і в цілому на Україні — Олександру Духновичу, який, керуючись ідеєю демократизму та гуманізму, заповідав, щоб кожен мав право не лише на життя і хліб, але й на освіту. Уся діяльність О.Духновича підтверджує, що він заперечував революцію як шлях суспільного розвитку і покладав усі надії на науку, освіту, школу, які розглядав, як «єдиний засіб», шлях до майбутнього щастя народу». Виступав за народність виховання, право трудящих на освіту, за відкриття шкіл з навчанням на рідній українській мові та з учителями з народу.

О.Духнович сприяв народу Закарпаття в оволодінні освітою, наукою. З-під пера О.Духновича вийшов цілий ряд шкільних підручників і посібників для українських народних шкіл, а саме: букварь «Книжниця читальна для начинаючих» (Буда, 1847), «Краткий землепис для молодых русинів» (Буда, 1851), «Сокращенная грамматика письменного русского

язька (Буда, 1853), «Народная педагогика в пользу учителей сельских» (Львів, 1857) та ін.

Усі педагогічні літературно-поетичні твори вченого, педагога О.Духновича, з якими він виступав у 40—50-ті роки XIX століття, сприяли становленню і розповсюдженню освіти, розвитку національної свідомості і самосвідомості народу Закарпаття і зміцненню ідеї возз'єднання зі своїми східними братами. Він як найвизначніший представник наукової, педагогічної та суспільної думки краю не тільки сприймав передові педагогічні ідеї свого часу, але й творчо їх розвивав на ідеях народності, демократизму і гуманізму.

Щодо багатогранності освітньої і педагогічної діяльності і глибини наукової обгрунтованості педагогічних ідей О.В.Духновича закономірно відносимо до одного з перших професійних вчених-педагогів не лише в Закарпатті, а й в усій Україні. Його спадщина і на сучасному етапі представляє велику історико-педагогічну і науково-пізнавальну цінність.

Аналізуємо і даємо оцінку таким культурно-освітнім діячам та видатним педагогам другої половини XIX століття і 20—30-х років, як Андрій Репай (1829—1945), Августин Волошин (1874—1945), Володимир Бірчак (1881—1952), Іван Панькевич (1887—1958), Августин Штефан (1893—1986), Олександр Маркуш (1891—1971), Іван Поливка (1860—1930), Михайло Попович (1908—1953), Федір Потушняк (1910—1960), Петро Лінтур (1909—1969) та вчителям-письменникам Юлію Боршошу-Кум'ятському, Василю Гренджі-Донському, Андрію Карабелешу та ін.

У розділі знайшли висвітлення та оцінка педагогічної діяльності видатного і талановитого педагога, ученого філолога, журналіста, просвітителя, громадсько-політичного і церковного діяча перших чотирьох десятиліть XX століття — Августина Волошина (1874—1949), який усе своє життя присвятив педагогічній роботі, був багато років професором і директором Ужгородської греко-католицької училиської семінарії, а в останні роки життя, після поразки Карпатської України, — президентом, професором, продеканом філософського факультету і ректором Українського Вільного університету в Празі.

А.Волошин автор десятків фундаментальних підручників для шкіл та учителів учительської семінарії. Вперше нами

були віддзеркалені концепції навчання, національного виховання та формування професії вчителя народної школи в таких працях з педагогіки, дидактики і методики, логіки та психології, як «Педагогічна психологія» (Ужгород, 1920, 1932), «Педагогіка і дидактика» (Ужгород, 1920, 1924), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (Ужгород, 1923), «История педагогики для учительських семінарій» (Ужгород, 1924), «Методика» (Ужгород, 1932), «Логіка» (Ужгород, 1935), «Методика народного — шкільного навчання» (Ужгород, 1935).

Уся педагогічна концепція А. Волошина по духу відповідає передовій педагогіці, вихованню та підготовці учнів до життя, гармонійно поєднує такі основні складові виховні процеси, як морально-релігійне, інтелектуальне, фізичне, естетичне, духовне та трудове виховання.

У третьому розділі нами досліджується становлення та розвиток на Закарпатті української національної системи і структури освіти, доводиться її життєдіяльність, узагальнюються набутки за п'ять років незалежності Української держави. Адже попередня система освіти не задовольняла вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відображення українського народу; ігнорувалась особистість; відбувався недостатній розвиток моральних, духовних якостей людини.

Виходячи із стратегічних завдань, що викладені у Законі України «Про освіту», в нашій області створено чітку систему освіти, її структуру: початкову загальну освіту, базову загальну середню освіту, повну загальну середню освіту, професійно-технічну освіту, базову вищу освіту і повну вищу освіту.

Нами дано аналіз становлення і розвитку системи освіти і наголошується, що школа незалежної України переживає період реформування, відходу від тоталітарної уніфікації і стандартизації навчально-виховного процесу. У діяльності педагогів триває інтенсивне переосмислення цінностей, долаються консерватизм і динамічні стереотипи педагого-психологічного мислення. Українська система освіти надала право вибору існуючих варіантів навчання та організацій нових навчальних закладів, дедалі ширше розкріпається свідомість педагогів, динамічно формується інтелектуально-творчий по-

генціал учнів, відбувається наповнення нової системи дійсно новим змістом, морально-духовними скарбами, що забезпечує ширше впровадження у діяльність школи індивідуалізації та диференціації навчального процесу.

Досвід показує, що наявна система і структура освіти краще забезпечує, ніж попередня формування високодуховної особистості, гармонійний розвиток всієї людської сутності, що включає в себе повноцінний розвиток інтелектуальної, фізичної, емоційно-вольової та ціннісної смислової сфери кожного учня.

Ми дійшли висновку, що проблеми переходу до освіти XXI віку безпосередньо пов'язані з розширенням свідомості, формування менталітету нації.

П'ятирічний період існування незалежності України підтверджує життєдіяльність української національної структури освіти, яка забезпечує навчання і виховання дітям усіх національних меншин. Про це свідчать відображені в дисертації набутки: у 1996 році в області працювало 713 державних денних загальноосвітніх навчально-виховних закладів, в яких навчалось 208 тисяч учнів. Крім того, у Березівському та Ужгородському районах працюють недержавні заклади з біологічним, фізико-математичним та гуманітарними профілями, засновниками яких став фонд Управління реформатської церкви.

Продовжують розвиватися учбові заклади нового типу, основною метою яких є поглиблення вивчення окремих предметів та впровадження в учбовий процес нових методів роботи з учнями. В області працює 9 гімназій, 3 ліцеї, 18 навчально-виховних комплексів, у яких навчається понад 5 тисяч дітей.

Близько 30 тисяч дітей охоплено групами продовженого дня. Повну загальну середню освіту у загальноосвітніх закладах усіх видів здобуло лише у 1996 році 9,1 тисячі, неповну — 18,5 тисячі осіб.

У 25 професійно-технічних училищах навчається 12 тисяч юнаків і дівчат, 42,3 відсотка першокурсників становлять діти з малозабезпечених сімей, 9,4 відсотка — сироти, напівсироти і ті, що залишилися без піклування батьків. Профтехучилищами підготовлено 5,5 тисячі кваліфікованих робітників.

У національній українській системі освіти вагоме місце займають вищі навчальні заклади I—IV рівня акредитації, які забезпечують фундаментальну, наукову, професійну, гуманітарну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів, наукових ступенів, вчених звань відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей.

Лише в Закарпатті працює двадцять вищих навчальних закладів I—IV рівня акредитації. У перші роки незалежності України в краї відкрито у 1995 році Мукачівський філіал Тернопільського університету Поділля, а в 1996 році стали діяти Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права та Берегівський педагогічний інститут, який готує педагогічні кадри для угорськомовних шкіл області. У державних вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації у 1996/97 навчальному році охоплено навчанням 18,3 тисячі студентів.

У 1996 році державними вищими навчальними закладами підготовлено 2,6 тисячі молодих спеціалістів та 1,2 тисячі спеціалістів — недержавними.

Вагоме місце в системі безперервної освіти належить післядипломній освіті. Педагогічні працівники стали основною рушійною силою відродження та створення нової національної системи, формування юного громадянина незалежної України. Всього середня спискова численність працюючих в установах народної освіти Закарпаття становить 43209 чоловік, в тому числі 27 459 педагогічних працівників.

Концептуальною є позиція у справі управління освітою, яка направлена на організацію та забезпечення оптимальних умов функціонування галузі освіти, створення системного механізму її саморегуляції не лише на загальнонаціональному рівні, а й на автономізації регіональних і місцевих органів управління.

Ми переконані, що здійснене нами дослідження певною мірою заповнить прогалини у вітчизняній педагогічній науці, розкриє жорстоку асиміляторську політику щодо закарпатських українців з боку угорських та інших експлуататорів, віддзеркалить боротьбу і педагогічну діяльність просвітителів, визначних педагогів, культурно-освітніх діячів Закарпаття, спадщина яких дасть можливість визначити подальші шляхи

утвердження і удосконалення української національної системи і структури освіти на Закарпатті.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу й узагальнення результатів дослідження проблеми ми дійшли таких висновків:

На підставі аналізу становлення і розвитку школи та освіти, педагогічної думки визначаємо такі періоди розвитку:

Перший період: IX—XV століття — становлення церковно-монастирських шкіл. Осередками освіти були монастирі і школи у фортецях. Найбільшу роль відігравали Мукачівський та Грушівський монастирі, у яких знаходилися бібліотеки церковнослов'янської та частково світської літератури. У школах навчалися переважно діти феодальної знаті, міського бюргерства, попів, дяків тощо.

У монастирях переписувалися слов'янські книги, а при Грушівському монастирі існувала друкарня, в якій були надруковані «Румунське євангеліє», «Молитослов» та «Букварь» на старослов'янській мові. Грушівський монастир відігравав значну роль у поширенні духовної культури і слов'янської писемності у східних районах Закарпаття, а Мукачівський — в західних. При монастирях були в XIV—XV століттях перші твори світської літератури.

Другий період: XVI — середина XVIII століття. У цей час відбувається становлення приходських шкіл в містах і містечках (в Ужгороді в середині 80-х років XVI століття, в Мукачеві — у 1627 році, а в окремих великих селах — Бедєвлі, Чорному Потоці, Великій Копані, Чинадієві, Великих Лучках, Чорнотисові — успішно діяли церковно-приходські школи.

Важливим було те, що у цей період виникали і поширювалися реформатські школи, які мали більш світський характер. Усього в 80-х роках XVII століття у Закарпатті нараховувалось 40 шкіл, а наприкінці XVIII ст. діяло близько двохсот

державних і міських шкіл. Важливою подією була поява в середині XVII століття в Ужгороді гімназії, яка стала центром освіти в Закарпатті та Східній Словаччині.

Третій період розвитку освіти охоплює тривалий час від 70-х років XVIII століття, коли було схвалено важливий Закон «Ratio educationis» (1777 рік аж до кінця падіння монархії Габсбургів у 1917 році). Характерним для цього періоду є поступове створення церковно-приходських шкіл і зростання питомої ваги світських міських і сільських шкіл. З 1868 року починається активний розвиток державної системи освіти.

Важливим для даного періоду було те, що поряд з удосконаленням початкової освіти розвивалася неповна середня (горожанська) і середня — гімназійна; були створені учительська семінарія, ряд ремесельних шкіл, спеціальні школи для дівчат. Освіту Закарпаття на цьому етапі збагатило й те, що в 40-х роках XVIII століття виникла духовна семінарія Мукачівської греко-католицької єпархії, випускники якої були не тільки духовними діячами, але й видатними світськими вченими. В Ужгороді, з ініціативи єпископа А.Бачинського, була створена одна з кращих в регіоні бібліотека духовної та світської літератури, у якій знаходилися сотні примірників рукописної літератури та цінні видання Росії й України. Розвиток освіти в Закарпатті гальмувався політикою онімечення, а особливо мадяризацією, яка почалася наприкінці XIX століття, у зв'язку з відзначенням 1000-ліття Угорської держави. Цей курс мадяризації руських шкіл в Закарпатті закріпив Закон міністра освіти і культу Угорщини графа Аппоні, виданий у 1907 році. У кінці 1918 року майже всі руські школи були заборонені. У всіх школах навчання проводилось угорською мовою. Незважаючи на це, плеяда прогресивних культурно-освітніх діячів, видатних педагогів вела нещадну боротьбу проти асиміляції, за ідею слов'янського визволення від рабства австро-угорської тиранії і становлення школи, народних училищ, підготовки учителів для закарпатського народу, його морально-духовного збагачення. Особливо відзначились І.Чургович, А.Добрянський, О.Духнович, О.Павлович, А.Крालицький, І.Раковський, Є.Фенцик та І.Сільвай.

Четвертий період охоплює невеликий відрізок часу, коли Закарпаття під назвою «Підкарпатська Русь» входило до

складу Чехословацької республіки. Це був період відродження національної школи, розквіту світської державної освіти і поступового скорочення церковно-приходських шкіл. Вперше в історії народної школи впроваджено було обов'язкове початкове восьмирічне навчання. Разом з цим уряд Чехословаччини проводив чехізацію учнівської молоді, створював умови для мовних чвар, намагався віддалити край від України.

Друга половина XIX століття і 20—30-ті роки дали Закарпаттю таких видатних педагогів, просвітницьких діячів, як А.Репай, Августин Волошин, Володимир Бірчак, Іван Панькевич, Августин Штефан, Михайло Попович, Олександр Маркуш, Петро Лінтур, Юлій Боршош-Кум'ятський, Василь Гренджа-Донський, які відігравали важливу роль в утвердженні української школи, розвиток педагогічної думки, для професійної психолого-педагогічної підготовки учителів.

П'ятий період — 1939—1944 (освіта в умовах угорської окупації) характеризується новою хвилею мадяризації. Кількість українських шкіл було скорочено, особливо в містах та великих селах. У шкільних бібліотеках, створених у 20—30-ті роки, було знищено основну частину світської літератури і підручників. У багатьох школах викладали учителі-угорці, які не знали рідної мови учнів.

Шостий період жовтень 1944—1945 років — становлення освіти в умовах Закарпатської України, Народна Рада якої проводила велику роботу спрямовану на відбудову шкільництва у післявоєнний період, відкриття у всіх селах початкових шкіл, подальше здійснення восьмирічної початкової освіти, ліквідацію неписьменності та малописьменності, а також у справі підготовки кваліфікованих робітників для народного господарства краю. Ставилось завдання про відкриття в Закарпатті університету, навчання у всіх навчальних закладах українською мовою.

Сьомий період охоплює 1945—1991 роки, який відзеркалює розвиток школи, народної освіти в роки радянської влади. У краї створена і здійснена чітка структура і система освіти, здійснювалось становлення національної школи, втілена в життя система позакласної і позашкільної роботи. Широкого розмаху набули система середніх спеціальних закладів та професійна освіта. Кузнем педагогічних кадрів

стали педагогічні училища та відкриття у 1945 році Ужгородського державного університету. Така структура і система забезпечила основу для здійснення початкової, неповної середньої та середньої освіти молоді.

Восьмий період охоплює 1991—1996 роки, що характеризується становленням української національної системи і структури освіти в Закарпатті в період відродження Української незалежної держави. Протягом даного періоду визначені стратегічні завдання, пріоритетні напрямки, шляхи реформування освіти, а також принципи реалізації Державної національної програми «Освіта», Україна XXI століття, Закону «Про освіту» та Конституції України.

Аналітично-синтетичний пошук дослідження дає можливість сформулювати основні тенденції становлення та історичного розвитку шкіл і освіти на Закарпатті, а саме:

Тенденція боротьби народу Закарпаття за виживання української нації, що здійснювалася проти асиміляторської політики, проти германізації, мадяризації, чехізації, русофільства, за приналежність до України.

Тенденція боротьби за створення і розвиток народної школи рідною українською мовою, з учителями з народу, поліпшення їх матеріального і морально-духовного становища, незалежність від духовенства.

Однією з важливих тенденцій історичного розвитку школи та освіти в Закарпатті вважається необхідність гармонійного врахування інтересів національної школи тих меншин, які проживають тут: угорців, румунів, словаків, німців, євреїв.

Прогресивні педагоги, культурно-освітні діячі надихали народні маси на боротьбу проти соціального і національного гноблення, висували концепцію просвітництва, поширювали будительський рух, демократичні представники якого (Олександр Духнович, Олександр Павлович, Анатолій Кралицький, Юлій Іванович Ставровський-Попрадов та ін.) своєю педагогічною і культурно-освітньою діяльністю боролися за освіту, розуміння народності у вихованні, за формування національної інтелігенції, проти освітньої темряви молоді, за ліквідацію неписьменності та малописьменності. У своїх ідеях вони вбачали майбутній прогрес людства, торжество розуму і справедливості.

Тенденція утвердження передових, прогресивних ідей у навчанні і вихованні, збагачення педагогічної думки надбаннями прогресивних педагогів світу.

Тенденція впровадження утвердження української національної системи і структури освіти, яка забезпечує дошкільне навчання і виховання дітей, обов'язкову середню освіту, професійно-технічну, а для здібної талановитої молоді — вищу освіту I—IV рівнів акредитації; формування цілісної, всебічно розвиненої особистості, громадянина незалежної України на базі української національної ідеї.

Тенденція реформування таких принципів української національної системи навчання і виховання, як демократизація, гуманізація, гуманітаризація, національна спрямованість освіти, відкритість системи освіти, її безперервність, нероздільність навчання і виховання тощо.

Тенденція досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук.

Тенденція утвердження національного виховання і формування в молоді, незалежно від національної приналежності, особистісних рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральності, художньо-естетичної, правової, трудової та екологічної культури.

Тенденції сприяли національно-культурному відродженню закарпатців у відповідні історичні періоди.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Школа та освіта Закарпаття: Монографія. — Ужгород, 1997. — 12 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 7,0 друк. арк.

2. Культурно-освітні діячі Закарпаття: Навчальний посібник. — Ужгород, 1996. — 2,43 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 1,3 друк. арк.

3. Етико-психологічні проблеми сімейного виховання молоді: Навчальний посібник. — Ужгород, 1994. 3 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 1,5 друк. арк.

4. Концепція Августина Волошина про формування професії вчителя. Тези наукових розвідок. — Ужгород, 1995. — 1,25 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст — 0,5 друк. арк.

5. Педагогічна думка та її місце в науковій спадщині культурно-освітніх діячів Закарпаття /Проблеми післядипломної освіти. — Ужгород, 1996. 14 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 0,3 друк. арк.

6. Національна школа на Закарпатті та шляхи її вдосконалення. Матеріали науково-практичної конференції «Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми». — Ужгород, 1993. — 5 друк. арк. Авторський текст 1,25 друк. арк.

7. Стан, проблеми і перспективи розвитку освіти в Закарпатті. Матеріали науково-практичної конференції. «Біля витоків народної освіти краю». — Ужгород, 1995. — 4 друк. арк. Авторський текст 1,5 друк. арк.

8. Деякі питання стану освіти в Подкарпатській Русі в 1919—1929 роках. Матеріали науково-практичної конференції «Біля витоків народної освіти краю». — Ужгород, 1995. — 4 друк. арк. Авторський текст 1 друк. арк.

9. Післядипломна освіта — складова вдосконалення кваліфікації педагогічних працівників. Осередок духовного життя — з думою про вчителя, 0,5 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 0,2 друк. арк.

10. Августин Волошин в колі культурно-освітніх діячів Закарпаття. Матеріали науково-практичної конференції. — Ужгород, 1996. — 12... друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 0,4 друк. арк.

11. Педагогічні канони в концепціях культурно-освітніх діячів Закарпаття. Слово педагога. — Кошалін (Польща), 1996. — 4 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 0,5 друк. арк.

12. Скажи, що правда оживе /Бджілка Ужгород: (Гражда). — 1995. — № 2. — Авторський текст 0,4 друк. арк.

13. Географія Закарпатської області. Методичний посібник для 5-го класу загальноосвітньої школи. — Івано-Франківськ, 1996. — 4 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 2 друк. арк.

14. Управління освітою. — Ужгород, 1997. — 1,4 друк. арк.

15. Про метод графічного оцінювання рівня знань, умінь і навичок учнів «Технологія педагогічної праці». Мукачево, 1997. — 3 друк. арк. (У співавт.). Авторський текст 0,3 друк. арк.

АННОТАЦИЯ.

РОСУЛ В.В. Тенденции развития школы и педагогической мысли Закарпатья (XIX—XX ст.). Киевский университет имени Тараса Шевченко.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 теории и истории педагогики. Киевский университет имени Тараса Шевченко.

Исследуются становление, периоды и тенденции исторического развития школы и образования в Закарпатье, раскрывается борьба народа Закарпатья за развитие школы, просвещения, обобщается просветительская деятельность закарпатских «будителей», выдающихся педагогов и культурно-просветительных деятелей за создание ими национального просвещения и духовного обогащения народа Закарпатья, за обучение детей на родном языке. Исследование обобщает достижения школы на современном этапе строительства украинской национальной системы и структуры образования.

SUMMARY

ROSUL V.V. Tendencies of Development of School and Pedagogic Thought of Transcarpathia (XIX—XX ст.). Taras Shevchenko Kyiv University.

Candidate's degree of pedagogical science dissertation by speciality 13.00.01 theory and history of pedagogics.

In the thesis are being investigated the process of making, periods and tendencies of historical school and education development in Transcarpathia, depicted the fight of Transcarpathian-ukrainian people for school development, education, generalized the educational activities of Transcarpathian «callers», prominent pedagogues, cultural and educational figures for creation national education and spiritual enrichment of Transcarpathian-ukrainian people, for teaching in their native language. Investigation generalizes the school success on present-day period of creating the Ukrainian national educational system and structure.

Ключові слова: просвітництво, будителі, націоналізація, мадяризація, чехізація, національна школа.

427017

AB 37.932